

Милорад Радојчић

Ваљево
bobava@ptt.rs

ДРУШТВО ЗА УЛЕПШАВАЊЕ ВАЉЕВА

Анстракт: Дуже време Ваљево је важило за једно од најлепших места и пожељнијих градова за живот у Србији. Нажалост, оно већ више од три деценије озбиљно стагнира у економском и сваком другом погледу, а последњих година и слови за једно од најзагађенијих места у земљи. Разлози су бројни, врло сложени и веома деликатни. Наравно, то није једини разлог који неповољно утиче на леп изглед града на Колубари. Пре свега то су: све нижи ниво комуналне хигијене, честа оштећења зелених површина, сеча дрвећа, све већи број напуштених кућа, станова и локала, оронулих фасада, све лошије одржавање градских улица, тргова, све више дивљих депонија на периферији града и слично. Томе свакако у значајној мери доприноси и недовољна активност органа локалне самоуправе, појединих јавних предузећа и других надлежних градских служби.

У овим околностима (апатије, депресије и све присутније незаинтересованости) чини нам се умесним да се бар делимично подсетимо шта су то и како радили наши преци и њихови суграђани у ближој прошлости на примеру Друштва за улепшавање Ваљева и сличних друштава. Надамо се да оно може подстаћи промену свести према колективном раду и средини у којој живимо и радимо, па и подстаћи житеље Ваљева на активније учешће у одлучивању о његовом развоју и на самоорганизовање како бисмо стање мењали на боље, а наш град учинили лепшим, атрактивнијим и привлачнијим за живот.

Кључне речи: Србија, Ваљево, Колубара, Пећина, Градац, Видрак, грађани, свест, здравље, природа, ваздух, хигијена, изглед, пошумљавање, озелењавање, самоорганизовање итд.

У срцу Србије, стотинак километара југозападно од Београда, уздиже се венац ваљевских планина. Оне заокружују котлину у коју са запада утичу реке Обница и Јабланица и спајајући се стварају Колубару. Након два три километра у Колубару се

улива бистра и чиста планинска река Градац, а потом и речица Љубостиња. На њиховим обалама, заштићен околним брдима смештен је град Ваљево, на раскрсници путева који воде на све стране света.

Ваљево је једно од најстаријих градских насеља у Србији и више од шест стотина година је место окупљања трговаца, разних привредника и других путника намерника. Током протеклих векова ваљевска котлина је била довољно пространа да прими све који су желели да се у њој настане али и прихвати све урбане садржаје града па и снажан привредни развој, средином XX века, проузрокован наглим развојем индустрије, занатства, трговине, саобраћаја и других грана привреде. То је узроковало и његово ширење долином Колубаре и на падинама брда која окружују ваљевску котлину.¹ Његовом интензивном развоју значајно је допринело и неформално удружење – Клуб (Сто) дванаесторице који су чинили имућни трговци, савремене занатлије и по који интелектуалац. Наравно, није запостављен ни његов културни, спортски и свеколики развој.

Данас је Ваљево један од значајнијих српских градова и средиште Колубарског управног округа који поред њега чине општине: Лајковац, Љиг, Мионица, Осечина и Уб. Временом град Ваљево је стасао у модерно насеље и већ деценијама је један од административних, привредних, културних и свеколиких центара западне Србије. У атару града Ваљева који захвата површину од 2 256 хектара са надморском висином од 185 метара и својих 77 села има око сто хиљада становника, док у самом градском насељу Ваљево живи преко 60 000 грађана.

Ваљево има и богату историјску и културну баштину. Овде су почињале многе буне свим нералним захтевима и наметима, али и устанци против мрских освајача. Било је и једна од првих већих вароши у Србији која је ослобођена на почетку I српског устанка и коначно ослобођена у II светском рату. Житељи Ваљева и околине били су учесници свих ослободилачких ратова и својом храброшћу, држањем и смислом за руковођење давали значајан допринос борби за очување мира, слободе и територијалног интегритета земље. Поред бројних познатих ратника, јунака и хе-

¹ В. Кривошејев и Б. Лукић: *ВАЉЕВО ЗА ВАС*, културно-туристички водич, Ваљево, 2008, 4-5 страна.

роја, овај крај изнедрио је много истакнутих културних радника и стваралаца, спортиста, пољопривредних рекордера и проналазача којима се поноси цела Србија.

Град са лепом основом

Како има повољан географски положај и умерену континенталну климу последњих година овде се све више пажње поклања и развоју туризма. На раскрсници поменутих путева, са умереном континенталном климом, испод венца ваљевских планина, окружено је живописним шумама и пашњацима, испресецаним речицама и потоцима, богатим и разноврсним биљним и животињским светом. У његовој околини доста је и ловне дивљачи, разних врста печурака и лековитог биља, што такође привлачи посетиоце и туристе. Ако се томе дода да су Ваљево и његова околнина познати по бројним природним занимљивостима и вредним културно-историјским споменицима, установама, приредбама и манифестацијама, евидентно је да оно има доста услова за одмор и рекреацију и других предиспозиција за интензивнији развој туризма.

Од вајкада су житељи Ваљева водили рачуна не само да очувају изглед свог града и његове тековине, већ и да га улепшају и прилагоде својим жељама и потребама. О томе пре свега сведоче његово планско расељавање из старе градске чаршије Тешњар, просецање широких праволинијских улица, подизање лепих и функционалних грађевина, образовање више паркова и зелених површина, регулисање и уређење речних токова, поправка постојећих и изградња нових тргова, улица и путева, појачана комунална хигијена итд. Не мале заслуге за успешан развој града дали су и многи његови житељи, пре свих председници општина: Живко Тадић, Радован Лазић, Костантин Кокан Тодоровић, Љубиша Милошевић и Душан Михаиловић, али и окружни начелници Јеврем Гавриловић и Аксентије Срећковић, привредници Димитрије Митровић, Марјан Бирчанин, Никола Станковић и Ђура Ђука Љиљак, професор Живко Романовић, адвокат и народни посланик Миливоје Савић, правник и публициста Велибор Берко Савић и још неки. Не треба заборавити ни поједине Ваљевце који су дуго живели или и даље живе у иностранству,

који су повремено покретали разне корисне иницијативе и помагали њихово претварање у дела, попут сликара Љубе Поповића али и сликара и сценографа Слободана Јевтића Пулике.

Како се то некад радило можда најбоље показује овај текст. *Ваљево има привлачну и романтичну околину као ретко који град у Србији. Нарочито је лепа ближа околина Ваљева. У граду има више паркова и других зелених површина. чим се изађе из ужег градског језгра стигне су у лепо уређен парк на Јадру, где се налази и више занимљивих споменика. Одмах потом наилази се на уличне тротоаре оивичене дрвећем да би се потом улазило у лепо однеговну и уређену шуму, која својим мирисом и свежином има пријатно и умирујуће дејство. То је природно шеталиште које се простире на површини од преко 20 хектара. Лепо одржавана трава, проређено и поткресано дрвеће са благим серпентинама и клупама за одмор омогућавају пријатан и лагодан боравак у овој оазису мира богатој чистим ваздухом и пријатном свежином. На врху парка Пећина налази се пропланак са кога се отвара поглед на Ваљево и околину који је изванредан. На крају парка између реке Обнице и пута Ваљево – Лозница налази се Ловачки дом са предивном баштом и малим парком на којима се могу видети паунови, фазани, кокоши, пловке, зечеви и још понешто.²*

Прве познате акције на уређењу града

С тим у вези није сувишно подсетити да се првобитни парк Пећина простирао само на простору где се сада налази дечије игралиште. Целокупно брдо изнад њега, које је сада украшено боровом шумом, користило се за испашу стоке и обрађивало за пшеницу и кукуруз. Током 1868. године Радован Лазић (Ваљево, 1834 – Ваљево, 1884), тадашњи председник ваљевске општине, организовао је да се простор на коме се сада налази поменуто дечије игралиште засади липама и другим дрвећем. Како је то давало леп хлад, ту је постављена и по која клупа, па су Ваљевци са децом недељом и празницима долазили да се одморе, проведу извесно време у природи, па чак и доносили храну и пиће да се освеже и уживају. По неким изворима на садњи и одржавању тог

² М. Радојчић: *Ваљево које нестаје – Прилози за историју, Ваљево, 2014, 48.*

дрвореда кроз садашњи парк академске вајарке Виде Јоцић на Јадру посебно се ангажовао ваљевски трговац Света Вујић, па је пут преко њега ка Пећини неко време носио назив Стаза Свете Вујића.³

Као пандан парку Пећина, с друге стране Колубаре, изнад пута Ваљево – Дебело Брдо - Бајина Башта, протеже се последњи огранак ваљевских планина познат под именом брдо Видрак, које је било обрасло густом шумом и шибљем. На његовом крају налази се мала пећина по којој је по легенди и парк с друге стране Колубаре назван тим појмом. Недалеко од ње подигнута је Ваљевска пивара, као индустријски првенац Ваљева пре нешто више од 160 година. На плацу између пећине и Пиваре налази се више старих и гранатих стабала платана. Поред њих је познати стари ресторан са проширеном терасом, зове се *Платани*.⁴ И са једне и са друге стране Колубаре и друмова су засађене тополе тако да се њима долазило хладовином. Некако у то време сазида-на је данашња кафана *Платани*.⁵

Почетком XX века интензивирани су активности на уређењу града. Најпре је Општина ваљевска узела од Управе фондова на зајам извесну суму новца за уређење и улепшавање Ваљева. *Ваљевске новине* су 29. јануара 1887. године објавиле и вест да је Општина ваљевска установила и посебан *Фонд за регулацију и улепшавање Ваљева*.⁶ Одмах потом порушене су све зграде и с једне и с друге стране Колубаре, с намером да се тај простор уреди и на њему подигну сточна и зелена пијаца. Истовремено, почело је регулисање улица и њихово поплочавање а планирано је и довођење воде у ужи центар града са чувених Плавића и Мејине чесме итд.⁷

Пошто је парк на Пећини тада био доста удаљен од града, појавила се потреба да се нешто слично уреди ближе граду. Иницијативу за то узела је војска, па је командант XVII пешадијског пука,

³ М. Радојчић: *Вујићи у Ваљеву пореклом из Овчиње*, Напред Ваљево од 4. и 11. априла 1997, 5

⁴ *Ваљево и околина*, Београд, 1956, 85-87.

⁵ Р. М. Драшковић: *Из заоставштине – Парк на Пећини*, Гласник Историјског архива Ваљево, Ваљево, 1981, 15/16, 257. 258.

⁶ *Ваљевска општина 1839-2003*, Приредио Здравко Ранковић, Ваљево, 2003, 21.

⁷ Аноним: *Улепшавање Ваљева*, „Србија“, Београд, 30. јун 1905, 3.

стационираног на Јадру (Илици), упутио молбу општини да се земљиште преко пута касарне уступи за парк, који би војска уредила. На седници Општинског одбора од 20. марта 1892. године подржана је та иницијатива и додељено тражено земљиште. За само 15 дана парк на Јадру је уређен, а 5. априла 1892. године и свечано предат на употребу. Тим поводом у њему је свирала војна музика⁸ и одвијало се велико народно весеље. Касније ће то постати обичај који је окупљао већи број грађана жељних дружења, провода и забаве.

Оснивање Друштва за улепшавање Ваљева

Посебан допринос уређењу града дало је *Друштво за улепшавање Ваљева* са племенитим циљем да Ваљево подигне на хиџијенски виши ниво, а да од његове околине створи ваздушну бању - лепо и згодно одмаралиште за све, нарочито за омладину. Нема прецизних и поузданих података када је основано то друштво. Највероватније је то било средином прве деценије XX века. Понегде се може прочитати податак да је то било 1905. године, али за то нема довољно поузданих тврдњи.

Најстарији расположиви помен овог Друштва је чланак у београдском листу „Политика“, од 6. фебруара 1906. године, на основу којег би се могло рећи да од оснивања Друштва није прошло много времена, тек који месец. На тај закључак упућује тврдња сарадника тих новина да Друштво за улепшавање Ваљева још није изнело „на јавност оно што мисли предузимати“ него је само на једном свом плакату наговестило да „на пролеће почињу велики радови“. И стари Ваљевци у својим сећањима лоцирају настанак ове организације у то рано доба XX века. Њен тадашњи настанак поврћују и оновремене разгледнице на којима су приказивани видрачки павиљони, парк уз Колубару и Обницу и раскошна капија постављена на улазу у паркић испред садашњег Ловачког дома, на којој је исписан пун назив Удружења. Има тврдњи да је оно било прво друштво те врсте у Србији.⁹ Међутим, установили

⁸ Р. М. Драшковић: *Из заоставштине – Парк на Пећини*, Гласник Историјског архива Ваљево, Ваљево, 1981, 15/16, 257. 258.

⁹ Ј. Лазић: *И опет о Друштву за улепшавање Ваљева*, „Глас Ваљева“, Ваљево, 31. март 1935. године.

Капија Друштва за улепшавање Ваљева

смо да то није тачно јер је Друштво за улепшавање Врачара у Београду, из потребе за бољим и квалитетнијим животом, настало још 1884. године,¹⁰ па не искључујемо и могућност да је баш оно било узор за оснивање овог друштва.

У то време Ваљево је имало педесетак различитих друштава и удружења, од хуманитарних и просветних до привредних, националних и спортских. Друштво за улепшавање Ваљева није се међу њима издвајало ни бројем чланова а ни расположивим новцем али је његова улога у уводнику „Гласа Ваљева“ вреднована као веома значајна. То што се у њему тада налазило једва 150 чланова оцењивано је као „поражавајућа истина“ Месечна чланарина у њему износила је свега – два динара.¹¹

Прве акције Друштва

У периоду од оснивања до Првог светског рата ово Друштво доста је радило и урадило на уређењу ваљевских излетишта.¹² Познато је да је по угледу на њега дошло до образовања сличних

¹⁰ *Историја за улепшавање Врачара*, Званични сајт града Београда. Приступљно 9. јуна 2021. године.

¹¹ З. Ранковић: *Од Клуба дванаесторице до Клуба истраживача*, Додатак Ревиије Колубара, август 2002. године.

¹² М. Трипковић: *Ваљево 1900-1941*, Ваљево, 1980, стр. 77.

друштва у више других места али и у неким од околних места, попут Мионице, где је 20 фебруара / 5. марта 1908. године образовано Друштво за улепшавање Мионице и околине на челу са Илијом Поповићем, намесником Среза колубарског, које је плакатом наговестило живу и разноврсну активност.¹³ Слично друштво основано је 1910. године и у Белановици, каснијем средишту Среза качерског у Округу рудничком, а сада варошици у Љишкој општини.¹⁴ Оно је било изузетно активно и водило је неколико значајних акција. Знамо да је слично друштво основано 1. маја 1912. године у Власотинцу.

Из извештаја о раду Друштва за улепшавање Ваљева поднетог првој годишњој скупштини види се да је његов рад био веома жив и динамичан. На Видрачкој стени подигнута су три павиљона, просечена је и уређена шеталишна стаза у дужини од три километра, са више одмаралишта. Прочишћено је корито реке Обнице и припремљено за пловидбу у коме је предвиђено да плови десет друштвених чамаца. Земљиште око Обнице претворено је у парк, а започело је и уређење старог парка на Пећини. Засађено је преко хиљаду садница украсног дрвећа.

Велике заслуге за изведене радове припале су и пуковнику Илији Гојковићу (Дреновац код Параћина, 1854 – Средоземно море код Сицилије, 1917), тадашњем команданту Дринске дивизијске области; мајору Дамњановићу, адвокату и народном посланику Миливоју Савићу (Крагујевац, 1867 - Ваљево, 1920) и гимназијском професору Живку Романовићу (Ваљево, 1870 – Ваљево, 14. јуни 1920), који су се највише ангажовали. За Савића се говорило да је дао посебан допринос, па су грађани глану стазу која води кроз парк Пећина звали Стаза Миливоја Савића. Имајући све то у виду, продужен је мандат дотадашњој управи у којој су поред њих били: Катарина Бирчанин, Наталија Н. Јовановић, Риста Топаловић (Крајпоље у Херцеговини, око 1860 – Ваљево, 1922), потоњи председник општине, Миливоје Нинковић, судија и Боривоје Тошић, пешадијски капетан.¹⁵

¹³ З. Ранковић: *Ваљевски крај у XX веку – Хронологија*, Ваљево, 2002, 30.

¹⁴ М. Божовић: *Белановица*, Белановица, 2012, 30 и 31.

¹⁵ *Друштво за улепшавање*, „Видело“, Београд, 7. јули 1906, 3.

Потврде за неки од ових навода нашли смо и у другим изворима.¹⁶ На Видрачкој стени, која је врло стрма и обрасла густом шумом, просечене су иницијативом г. Живка Романовића потпредседника Друштва за улепшавање Ваљева, лепе и широке стазе и подигнуто је више павиљона. На врху саме стазе налазе се три павиљона, обојена српском тробојком, са којих се простирао величанствен поглед на варош и околину. Учинио је то Романовић са својим ученицима – ђацима Ваљевске гимназије 1904. године. Ондашњи гимназијалац Радован М. Драшковић (Ваљево, 1889 - Ваљево 1974) а потоњи историчар Ваљева и ваљевског краја, упамтио је да је то *рађено са великом муком, јер је Видрак тада био права џунгла*.¹⁷ Након уређења шуме Ваљевска општина забранила је пуштање стоке у њу и било какву даљу сечу па је и он на изванредан начин постао заштићена парковска површина.

На жалост, о целокупном раду овог друштва још увек се мало зна. Није нам познато да је о њему било где детаљније писано, нити да је сачувана његова документација. Зато смо били приморани да се у осветљавању његовог рада користимо штурим фрагментарним изворима. Према сећању познатог ваљевског адвоката Михаила Јевтића Кајла (Ваљево 1875 - Ваљево 1965), почетком XX века прву реч у граду водили су трговци и све гледали са материјалне стране.¹⁸ Радован Лазић, иако је био трговац имао је смисла и за културни живот. Покушао је да оснује читалоницу и покретао више других акција.

По неким изворима највећи покрет у том правцу био је 1905 - 1907. године када је гимназијски професор Живко Романовић са још неким основао *Друштво за улепшавање Ваљева*. Уредили су Пећину, рибњак, чамце, стазе, пошумили Видрак и засадили бориће. Ишли су на то да се Ваљево подигне. Уређена је пијаца, подигнути су кејови. Замисао је била лепа, али иако је то био културни гест, гледан је кроз призму материјализма.¹⁹ Засађено је преко хиљаду садница украсног дрвећа и уређена потребна одмаралишта. Велику помоћ у тим акцијама пружала је и војска.²⁰

¹⁶ Љ. Андрић: *Ваљево од постања*, Ваљево, 1985, 157.

¹⁷ З. Ранковић: *Ваљевски крај у XX веку – Хронологија*, Ваљево, 2002, 23.

¹⁸ Љ. Трајковић: *Казивања о старом Ваљеву*, Ваљево, 1980, 21.

¹⁹ Исто.

²⁰ М. Трипковић: *Ваљево 1900-1941*, Ваљево, 1980, 39.

Својим пионирским радом на озелењавању и уређењу града истицали су се и окружни начелник Јеврем Гавриловић, председник општине Радован Лазић, већ више пута помињани Живко Романовић и још по неки ентузијасте, који су нас својим радом много задужили. Да није било њих и других великих неимара, наш град би данас изгледао много другачије, мало више од бивше турске касабе или тек нешто више од обичне паланке, па не бисмо могли да овако живимо и уживамо, али и да се хвалимо.

Уређење Видрачке стене

У својим сећањима на тај период стари трговац Никола Ђукановић²¹ између осталог каже: *При уласку на Пећину, тамо где су били чамци, била је некад лепа капија, на чијем је врху стајао натпис "Друштво за улепшавање Ваљева", а горе са једне стране били су насликани мали чамци.*²²

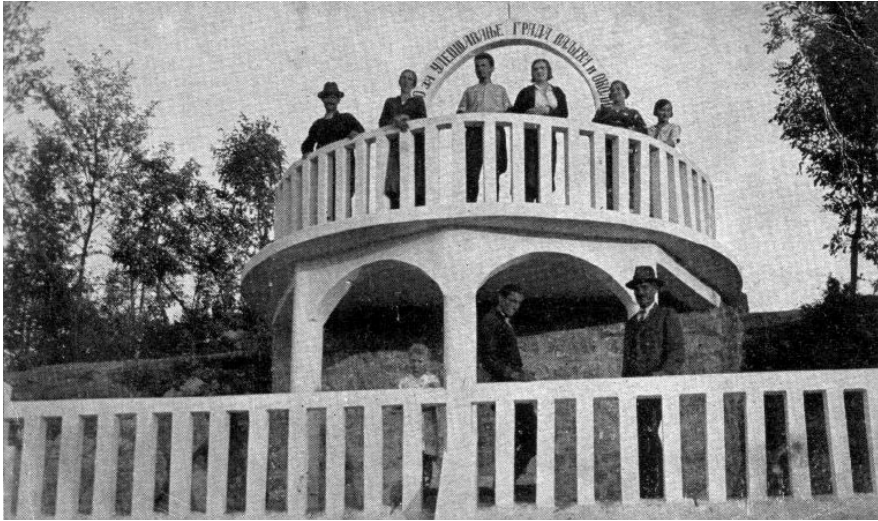
Свој вишедневни боравак у Ваљеву Стеван М. Радовановић професор Гимназије у Шапцу овако је, поред осталог, описао: *Сутрадан, 21. маја, цело пре подне падала је киша те нисмо могли разгледати околину. Тек око 4 часа поподне смо размотрили романтичну околину ваљевску. Прво смо отишли на Видрачку стену, која је врло стрмовита и обрасла густом шумом. На овој стени просечени су иницијативом г. Живка Романовића, потпредседника Друштва за улепшавање Ваљева, лепе и широке стазе и подигнуто је више нављона, обојено српском тробојком, са којих је величанствен поглед на варош и околину. Затим смо сишли и разгледали Ваљевску пећину, која је дугачка 200 метара. Потом одосмо до парка који се налази на једном идиличном месту, где се Обница и Јабланица састају у Колубару. По Обници смо се провозили на чамцима, прошетали по парку; посматрајући са великим задовољством лепу околину. Одатле смо отишли и разгледали акционарску пивару и на преноћиште вратили смо се у модерну гимназијску зграду, која се својом лепотом најјаче истиче од осталих државних зграда.*²³ У једном „Политикином“ чланку је

²¹ Љ. Трајковић: *Казивања о старом Ваљеву*, Ваљево, 1980, 60

²² *Ваљево и околина*, Београд, 1956, 60.

²³ *Извештај Српске краљевске гимназије у Шапцу за школску 1906/07. године*, Шабац, 1907, 60.

грађевински инжењер Чедомир Гагић поменут као председник Друштва, а у предходно цитираном чланку тврди се да је гимназијски професор Живко Романовић био потпредседник наведеног друштва. За њега је наведена и тврдња да је најзаслужнији за уређење Видрачке стране.

Павиљон на Видрачкој страни

Стицајем разних околности сваки рад Друштва замро је у ратним годинама од 1912. до 1918. године. Додуше, у зиму 1917/18. унеколико се распламсала мисао о обнови тих прегнућа. О томе је било речи и у *Београдским новинама* али без виднијих резултата.²⁴ Вероватно да се у архивској грађи из онога времена, такође и у оновременим новинама, може наћи још по које сведочанство о Друштву за улепшавање Ваљева и на основу тога могли бисмо потпуније осветлити оснивање Друштва и сагледати учинак прегалаца његових акција.

У периоду између два светска рата

У међуратном периоду Друштво је поново обновљено и радило је до избијања Другог светског рата. Мада је било без потребних финансијских средстава његово деловање се програм-

²⁴ З. Ранковић: *Од Клуба дванаесторице до Клуба истраживача*, Додатак Ревиије *Колубара*, август 2002. године.

ски распростраљено и на околину па му је у том смислу и назив проширен на *Друштво за улепшавање Ваљева и околине*. Уз велике напоре Друштво је развило још интезивнију, кориснију и разноврснију активност и покретало и водило нове акције. Ми на жалост не знамо ни како је оно обновило своје деловање. Претпостављамо да је до обнове дошло пре априла 1923. године. Наиме 15. априла те године убски лист „Глас Тамнаве“ је писао о тек изашлој књизи санитетског пуковника у пензији и витеза Карађорђевог звезде са мачевима др Владимира А. Поповића (Јагодина, 1868 – Ваљево, 1935) “Сунце и ваздух“ коју је објавило ово Друштво.²⁵

Зна се да су очишћене постојеће и просећане нове стазе за шетаче, посађено више садница разноврсног дрвећа, иницирана изградња више комуналних објеката у граду итд. Међутим, како су му једини приходи били од накнада за коришћење чамаца на Обници и чланарина од 24 динара годишње, није се могло учинити много више. Зато су прикупљани прилози од утемељивача и добротвора, а у томе је нарочито био значајан допринос вишегодишњег председника овог друштва Павла Миросавића, управника Ваљевске трговачке банке.

Према писању *Гласа Ваљева*, у броју од 12. августа 1928. године, Ваљевска општина дала је и земљиште иза касарне на Пећини ради просецања нове стазе. Она је директно повезивала данашњу Карађорђеву улицу преко Ајхингеровог брда, односно изнад пре неку годину порушене касарне на Илици и преко парка Пећина са чамцима на Обници. Тиме су шетачи били ослобођени прашине и омогућено им је да брже и лакше дођу до Пећине (*плућа града*) и чистог ваздуха. Поводом отварања новопросечене стазе, Управни одбор овог друштва у парку *Код чамаца* приредио је летњи концерт са игранком. Присутне је том приликом забављао оркестар војне музике. Улазнице су биле пет динара, а деца и ђаци плаћали су два динара.²⁶ Те године организован је обилазак и оцењивање уређења и одржавања градских кућа, али и још неке активности.

Годину дана касније, према писању истог листа, у броју од 16. јуна 1929. године, Управа Друштва за улепшавање Ваљева,

²⁵ З. Ранковић: *Ваљевски крај у XX веку – Хронологија*, Ваљево, 2002, 98.

²⁶ Исто, 107

одлучила је да уведе и електрично осветљење од вароши до Пећине. Није нам познато да ли је ова одлука и реализована, али знамо да је Друштво имало финансијских проблема и да се обратило грађанима следећим апелом: *Кад сви будемо чланови овог Друштва и кад га сви свесрдно морално и материјално помогнемо, онда ће Друштво бити у стању да развије све далекосежне послове око улепшавања Ваљева и околине, те ће наше место, као и пре рата бити привлачан крај за излете, ескурзије и летовање што ће доприносити напретку и моћи ће да предњачи осталим варошима ако не као најлепше, а оно бар једно међу најлепшим варошима у нашој држави по природној лепоти и чистоти. А то може служити на част нама. Зато сви помогнимо ово друштво, чувајмо његове тековине и пропагирајмо његове племените идеје.*

У међувремену реализовани су радови на још неколико локација и објеката па је објављено још неколико новинских вести које сведоче о његовој активности у међуратном периоду. Најзад, учитељ Михаило Д. Максимовић (Ваљево 1872 – Ваљево, 1915)²⁷ је у листу „Самоуправа“ изнео тврдњу да је „вредно Друштво за улепшавање Ваљева на Обници установило – набавило чамце једну од најлепших и најкориснијих забава“.

Из јула и августа 1932. године има више вести о концертима на Пећини код чамаца у организацији Друштва за улепшавање. Осмог маја 1932. године у пивници Србија одржана је нова редовна скупштина овог Друштва. Тим поводом објављена је и вест да је преминули ваљевски воскар Милош Тешић оставио тестаментом овом Друштву, чији је члан био од оснивања, новчани прилог у износу од 250 динара. С тим у вези наглашавано је да је то Друштво *основано и одржавано приватном иницијативом* и да служи најбитнијим потребама становништва.²⁸ У то време оно је имало око 150 чланова који су плаћали месечну чланарину од по два динара.

²⁷ Отац познате песникиње и академика Десанке Максимовић, такође песник али и просветни, културни и задружни прегалац који је преминуо у Првом светском рату од тифуса 4. марта 1915. године у Ваљеву.

²⁸ З. Ранковић: *Од Клуба дванаесторице до Клуба истраживача*, Додатак Ревиије Колубара, август 2002. године.

Иницијатива за изградњу хотела „Промаја“

Са жељом да се да нови подстицај раду тог друштва 1935. године покренуто је неколико занимљивих иницијатива. Пре свих да се Друштво омасови, а његов рад добије на интензитету, разноврсности и значају кроз реализацију петогодишњег плана рада. Потом да се на доминантном платоу, одмах изнад бунара на *Ај-хингеровом брду*, изгради ресторан са лепим погледом на Ваљево. Тим поводом читаоци су обавештени да млади ваљевски, а потом и познати српски архитекта Момчило Белобрк (Ваљево 1905 – Београд, 1980) већ пројектује ту грађевину. То је објекат који је касније назван *хотел Промаја*, који је осамдесетих година XX века након извесне доградње и адаптације претворен у зграду у којој је деценијама крајем XX и почетком XXI века било смештено и радило Дописништво Радио телевизије Србије из Ваљева.

Тада је покренуто још неколико вредних и корисних иницијатива. Пре свега да се направе прилази том објекту, да се на Пећини сагради спортски стадион, подигне купатило са плажом код састава Обнице и Јабланице итд. Било је и иницијатива за установљење археолошког музеја у знаменитој кући Ненадовића у Улици проте Матеје у Ваљеву²⁹, где би временом требало сместити и ово Друштво итд.³⁰

Ово Друштво имало је један кућерак на Пећини у којем је извесно време становао Страхиња - Страјин Минић (Драчић, 1888 - Равње, 1942) из Драчића, који је био ангажован на издавању и чувању чамаца. Пошто је Минић био кандидат за члана КПЈ, то је тај кућерак био и значајно упориште револуционарног радничког покрета и КПЈ ваљевског краја. Поред повременог састајања и размене најактуелнијих информација комуниста и сарадника он је неко време служио и за скривање технике Окружног комитета КПЈ за Ваљево.³¹ Због сарадње са партизанима Страхиња је заклан од четника 31 децембра 1942. године. И његову ћерку Јо-

²⁹ Тамо где су сада зграда бивше Хипотекарне банке односно Службе друштвеног књиговидства (СДК-а) и управна зграда бившег Грађевинског предузећа „Јабланица“ у Ваљеву.

³⁰ Ј. Лазић: *И опет о Друштву за улепшавање Ваљева*, „Глас Ваљева“, Ваљево, 31. март 1935. године.

³¹ З.Јоксимовић: *Револуционарни раднички покрет у ваљевском крају*, Ваљево, 1981, стр. 348

Чамци на Обници

ванку – Јоку, као партизанског сарадника и позадинског радника такође су заклали четници, 26. априла 1943, а кћи му Миленка – Миља, била је борац Ваљевског и Ужичког партизанског одреда, заробљена и спроведена у логор на Бањицу, где је стрељана.³²

Логично, Друштво за улепшавање Ваљева највише је радило на уређењу Ваљева, посебно његових излетишта Видрака и Пећине. Шта су она значила житељима Ваљева и околине можда доста показује податак да их је Душан Ст. Петровић³³ стиховима овенчао у песми *На Видрачкој стени* где се каже:

*Јутрос кад сен поче јављат' светлост дана
Пољем бледих ружа и пољем љиљана
Блесну сунчев талас сребрнасто бео
И охрабрен зором диже ноћни вео.*

*У шуми тишина, а Обница доле
Ваља се и хуји – таласи жуборе,
Скакућу по грању. Сунце пече – горе
А тихани ветрић нијао је боре.*

*А где видик тамо у свој наготи
Румени полако. У ратној грозоти
Моје место снева. Дан се ближи крају.
Ја сам тада снев'о о свом завичају.*

³² Споменница палим борцима и жртвама фашистичког терора општине Ваљево 1941-1945, Ваљево, 1995, 89. и 90.

³³ Душан Ст. Петровић: *Песме*, Београд, 1934.

Оснивање Друштва за улепшавање Ваљева и унапређење туризма

Са II светским ратом замро је рад и овог Друштва. У јесен 1941. године Немци су се плашили напада партизана, па су посе-кли шуму на Видраку. Требало је три четри деценије да се она об-нови. На жалост, није то једини атак на Видрак јер је Трговинско предузеће *Будућност* 1953. године почело да копа по њему да би градило магацин експлозивних материјала, али је након протес-та љубитеља природе од тога одустало. Потом је Предузеће за путеве почело да отвара каменолом око 300 метара од млина, али су љубитељи природе и то осујетили.

Већ 16. марта 1946. године покушано је обнавање Друштва за улепшавање Ваљева. Тада је изабрана његова привремена упра-ва. Договорено је и оснивање прве бригаде која ће се бавити за-штитом дрвећа у читавом крају итд.³⁴ Ипак, тек 30. априла 1952. године поново је обновљен рад овог друштва, али под називом *Друштво за улепшавање Ваљева и унапређење туризма*. Његов основни циљ био је учинити што више око уређења града и тури-стички интересантних места у околини³⁵ и пропагирања туризм-а, а нарочито да се запосленима омогући провођење недељног одмора у природи. Током 1952. обновљена је Араповића чесма испред ваљевске Пиваре, а неколико година касније и рибњак.

Из документације о раду овог друштва, која се чува у Међу-општинском историјском архиву у Ваљеву, види се да је на ње-гову иницијативу Народни одбор општине Ваљево доста радио на уређењу Пећине, Видрака, парка код Јадра, изградњи парка код Музеја и слично. Иницирана је масовнија и интензивнија из-градња викендица на Дивчибарама и уређење те ваздушне бање; организовано више излета, припремљен и штампан водич *Ваље-во и околина*; организовано више туристичких друштава по окол-ним селима; израђивани и продавани многобројни сувенири.

Угледни туристички посленик Богољуб Бока Лома у *Напреду*, од 16 марта 1984. године, овако је описао Друштво за улепша-

³⁴ З. Ранковић: *Ваљевски крај у XX веку – хронологија*, Ваљево, 2002, 169.

³⁵ А тада је процењено да су то: Петница, Ђелије, Поћута са манстиром Пу-стиња, Маглеш са Растилом; Брежђе, Крчмар, обронци Медведника и По-влена, Дивчибаре и Бранковина.

вање Ваљева и унапређење туризма: *Ово Друштво основано је међу првима у Ваљеву и нашој Републици. Оно је одмах на основу усвојеног програма преузело низ акција како на улепшавању и уређењу града, тако и на организовању масовних излета Ваљеваца у поједина околна места, најчешће на Дивчибаре. У том циљу је Друштво у сарадњи са дописницима београдских листова, објавило више чланака о лепотама, природним реткостима и културно-историјским споменицима нашег краја. Маја и јуна 1953. године снимљен је и филм **Излет у Ваљево и околину**. Филм је обухватио одлазак излетника у ваљевски крај: Ваљево, Петницу, Бранковину, Белу Цркву, Јабланицу са манастиром Пустинја, и Дивчибаре. У склопу тога приказане су и могућности лова, риболова и планинарења.*

Друштво за улепшавање Ваљева и унапређење туризма често је приређивало концерте у граду, али по сећањима старијих посебно су остали запамћени концерти у парку на Пећини. На том месту налазило се мало језеро, начињено од вода Колубаре, Обнице и Јабланице, па су у близини чамаца, у предивној природи одржавани концерти класичне музике. Обично је свирао војни оркестар. Овакви музички догађаји су били омиљена врста забаве тадашњим Ваљевцима а нарочито младима, Ти концерти су најчешће одржавани од маја до септембра. То је уједно било летње састајалиште омладине и оновремене господе.³⁶

Друштво за улепшавање Ваљева и унапређење туризма поклањало је дужну пажњу пропаганди туристичких потенцијала овог краја. Издало је већи број разгледница попут оних: *Парк на Пећини пред рибњаком, Вожња чамцима на реци Обници, Средњи павиљон на Видрачкој стени, Капија Друштва за улепшавање Ваљева и околине на Пећини* итд. Маја 1953. године у Ваљеву је почело снимање филма "Ваљевска нахија". Филм је снимала „Авала филм“ у организацији Туристичког савеза Србије. Скоро истовремено почели су радови на уређењу Петничке пећине. На излазу реке Бање из каменог гротла наш познати вајар Марко Брежанин почео је да клеше ликове народних хероја Драгојла и Мише Дудића и Жикице Јовановића Шпанца. Било је предвиђено да исклеше и лик народног хероја Стевана Филиповића

³⁶ Д. В. Поповић: *Музика и Ваљевци (1918-1941)*; „Ваљевски алманах“, Београд, 2004, књ. V, 295.

и устаничких војвода Алексе Ненадовића и Илије Бирчанина.³⁷ Прерана смрт вајара омела је да до краја реализује своју намеру.

Маја 1956. године је основан Туристички савез среза Ваљево, па пошто се очекивало да он обавља и ове послове почела је да јењава његова активност те је Друштво за улепшавање Ваљева и унапређење туризма престало са радом 1959. године. Иначе, највеће заслуге за успешан рад тог Друштва у поратном периоду припадају Богољубу - Боки Ломи, Ратку Китановићу, Костадину - Који Стојановићу, Александру Лазићу, Ради Драшковићу, Луки Милуновићу, Дики Драшковићу и још неким.³⁸ На жалост, нико од њих више није међу живима.

Захваљујући перманентној бризи о нашем граду стара градска чаршија „Тешњар“; Градски трг, Трг војводе Мишића, парк Пећина, поједина стамбена насеља, Кнез Милошева улица, зграда Ваљевске гимназије, адаптиране судске зграде и још понешто постали су понос овог града. Надали смо се да ће то бити и Градски тржни центар, дечије игралиште на Пећини и евентуално још нешто и тако постати пунктови којима би се почетком XXI века поносили. Желели смо да таквих средина и објеката убудуће буде што више. Међутим, о њима последњих година брину само општинске власти, поједине стручне службе и јавна комунална предузећа.

Иницијатива

Туристичка организација Ваљева у протеклом периоду доживела је више организационих и статусних промена. Како није ни технички ни финансијски оспособљена, а изгледа да ни нормативно није у позицији да се бави тим пословима та очекивања су изневерена. Зато има све више потребе да се обнови рад Друштва за улепшавање Ваљева и да се у тај посао укључи што већи број наших суграђана. Пре свега да би поправили квалитет живота становника Ваљева, али и да би се овом граду на Колубари повратила репутација једног од лепших и привлачнијих градова у Србији.

³⁷ Д. Бајић: *Ваљевски времеплов 1944–1984*, Ваљево, 1986, 83. и 84.

³⁸ М. Радојчић: *Друштво за улепшавање Ваљева*, “Напред”, Ваљево, 2391, 18. новембар 1994, 15.

Нажалост последњих деценија услед економског кризе у земљи, пре свега услед бомбардовања наше земље и нашег народа од стране НАТО снага, пропалих приватизација, па и политичких промена, стање у овој области је радикално промењено. Оно тражи брже и ефикасније реаговање власти, веће ангажовање инспекцијских служби, комуналне полиције и јавно комуналних предузећа, а посебно радикалнију промену свести грађана.

Са стварањем нове атмосфере у граду нужно је покренути и веће учешће грађана у овим пословима. Пожељно је подстаћи и на све начине подржати самоорганизовање грађана ради бржег и ефикаснијег решавања ових нагомиланих проблема и враћања изгубљеног имиџа града. А то би могло бити савременије и модерније образовање Друштва за улепшавање града или сличних друштава. У време великих транзиционих промена, недовољне запослености па и извесних оскудица немогуће је све професионално урадити, па то захтева ангажовање што већег броја грађана. Поред превентивног деловања на своју децу, суседе, познанике и друге они би могли значајно доприносити отклањању поменутих недостатака, па и покретати и водити разне акције и активности. То би могле бити: акције за уклањање дивљих депонија, озелењавање и пошумљавање појединих локација, покретање акција да се уз подршку града и надлежних институција уклоне или заклоне руине које непријатно делују, уређење зидова и фасада јавних грађевина и стамбених зграда, организовање надметања за најлепшу кућу и башту, најуређенији балкон и слично. Без сумње биће још доста занимљивих иницијатива али се треба побринути да убудуће буде више оних који ће се старати да се оне преточе у праксу. Ангажовање наших предака и примери наведених друштава су прави путоказ куда би требало на овом плану ићи уз извесне модификације и освремењавање.

Уверен сам да ће сви делатници на овим пословима имати блиске сараднике у: Еколошком друштву „Градац“, Друштву младих истраживача „Владимир Мандић Манда“, Одреду извиђача и планинки „Илија Бирчанин“ и још неким, јер и они у својим програмима имају рад на заштити и очувању животне средине, а познато је да су се већ опробали на сличним акцијама.

Резиме

Из овог произилази да је у прошлости на развоју и уређењу Ваљева доста урађено, али то није довољно и треба и даље радити. Досадашња искуства показују да све не могу остварити органи локалне самоуправе и надлежне установе и службе. Отуда је неопходно знатно веће ангажовање грађана. А да би се то остварило треба се ангажовати на промени свести о граду и овим питањима, али и постојање бар једне организације која ће се трајно, организовано и упорно борити за што лепши изглед нашег града. Имамо довољно искуства шта би се могло и требало урадити али је потребно да се сачини акциони програм за отклањање уочених недостатака, омасовљење и веће ангажовање свих заинтересованих за лепши град и бољи живот његових грађана.